

“TURKIY GULISTON YOXUD AXLOQ” ASARIDA XULQ MASALASI

Rustamov Qalandar Ravshan o‘g‘li

TDPU talabasi

M.A.Omanova

Ilmiy rahbar: TDPU dotsent v.b., PhD

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asari haqida ma’lumotlar, o‘zbek mumtoz pedagogikasining ajoyib namunasi hisoblanishi, asarning ta’limiy ahamiyati haqida ma’lumotlar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *pedagogika, maorif, xulq, mumtoz, ta’limiy, axloqiy, tarbiyaviy.*

XIX asrning ikkinchi yarmi XX asrning boshlarida Turkiston (Markaziy Osiyo) o‘lkasida pedagogik fikrlarning rivojlanishida, xalq maorifi ishlarini yuksaltirishda ilg‘or ziyolilarning xizmatlari kattadir. Bunda jadid adabiyotining yirik vakili shoir, dramaturg, muallim Abdulla Avloniy (1878–1934)ning xizmatlari ko‘p.

U maktablar ochib, shaxsan o‘zi muallimlik qilish bilan birga maktablarni darsliklar bilan ta’minlash ishiga katta hissa qo‘shdi. Uning qalamiga mansub “Turkiy Guliston yoxud axloq”, “Birinchi muallim”, “Ikkinchi muallim” “Maktab Gulistoni” asarlari bir necha bor nashr etildi. Bular ichida “Turkiy Guliston yoxud axloq” asari o‘zbek klassik pedagogikasining ajoyib namunasi hisoblanadi. Abdulla Avloniy mazkur asarni fors klassik shoiri shayx Muslihiddin Sa’diy (1184–1310)ning “Guliston” asaridan ta’sirlanib, unga taqlid qilib yozganligi haqida shunday deydi: “Ban bu asari nochizonami bir necha muallim birodarlarimning iltijolari ila yozmoq va nashr qilmoqqa g‘ayrat va jasorat qilmish edim. Alhamdulillah val minna ikkinchi tab’ihada muvaffaq o‘ldum, chunki Turkiston maktablarida o‘z shevamizda (o‘zbek tilida demoqchi) yozilmish mukammal “Axloq kitobi”ning shunday asarga tashna va muhtoj ekanligi o‘zum muallimlar jumlasidan o‘ldig‘imdan manga ham ochiq ma’lum o‘ldi. Shuning uchun ko‘p vaqtlar tajriba so‘ngidan adibi muhtaram shayx Sa’diy usulida yozmoqni, garchi og‘ir ish bo‘lsa ham, o‘zimga muqaddas bir vazifa ado qilarmoq bu kamchilikni oradan ko‘tarmakni munosib ko‘rdim”.

Demak, aytish mumkinki, “Turkiy Guliston yoxud axloq” Sa’diyning “Guliston” asari usulida o‘zbek tilida yozilgan axloq kitobidir.

Abdulla Avloniyning mazkur asari 1913-yilda Toshkentda bosmaxonada litografik (toshbosma) usulida nashr etildi. Asar bunday darslikka bo‘lgan ehtiyojni hisobga olib 1917-yilda ikkinchi marta chop qilindi. Har ikki nashr ham hajm jihatidan bir-biridan farq qilmaydi. Faqat birinchisi kotib Abdusalom Abdurahmon o‘g‘li, ikkinchisi kotib Abdul Mannon ibni Abdul Majid (o‘zbek milliy teatrining mashhur aktyori Mannon Uyg‘ur Majidov) dastxatidir.

“Turkiy Guliston yoxud axloq”ning uchinchi nashrini 1967-yili “O‘qituvchi” nashriyoti amalga oshirdi. Bunda asarda uchragan diniy iboralar, “Hadislar”dan olingan hikmatlar davr talabiga ko‘ra tushirib qoldirildi. Asarni “O‘qituvchi” nashriyoti 1992-yil asli nusxa yozuvida (arab yozuvi asosidagi o‘zbek yozuvida) va rus alifbosi asosidagi o‘zbek yozuviga o‘g‘irilgan matni bilan birga, shuningdek, qiyin so‘zlar lug‘ati ilova qilingan holda bosib chiqardi.

“Turkiy Guliston yoxud axloq”ning beshinchi nashri sobiq nashrlar ichida eng mukammalidir. Bunda kotib Mannon Uyg‘ur dastxati matnining faksimeli, lotin yozuvi asosidagi yangi o‘zbek yozuviga o‘g‘irilgan matni, qiyin so‘zlar lug‘ati berilgan. Bundan tashqari Abdulla Avloniyning “Birinchii muallim”, “Ikkinchi muallim” “Maktab Gulistoni” asarlaridan tanlangan hikoya, she‘rlari ham ilova qilindi.

“Axloq” haqida Avloniy shunday fikrlarni bildiradi: “Insonlarni yaxshilikg‘a chaqirg‘uvchi, yomonlikdan qaytarg‘uvchi bir ilmdur. Yaxshi xulqlarning yaxshiligini, yomon xulqlarning yomonligini dalil va misollar ila bayon qiladurgan kitobni axloq deyilur. Axloq ilmni o‘qub, bilub amal qilgan kishilar o‘zining kim ekanin, janobi Haq na uchun xalq qilganin, yer yuzida nima ish qilmak uchun yurganin bilur. Bir kishi o‘zidan xabardor bo‘lmasa, ilmni, ulamoni, yaxshi kishilarni, yaxshi narsalarni, yaxshi ishlarning qadrini, qimmatini bilmas. O‘z aybini bilub, iqrur qilub tuzatmakg‘a sa‘y va ko‘shish qilgan kishi chin bahodir va pahlavon kishidur. Rasuli akram nabiiyi muhtaram afandimiz: «Mezon tarozusiga qo‘yiladurgan amallarning ichida yaxshi xulqdan og‘irroqi yo‘qdur. Mo‘min banda yaxshi xulqi sababli kechasi uxlamasdan, kunduzlari ro‘za tutub ibodat qilgan kishilar darajasiga yetar», – demishlar.

So‘ylasang so‘yla yaxshi so‘zlardan,
Yo‘qsa jim turmoqing erur yaxshi.
O‘ylasang yaxshi fikrlar o‘yla,
Yo‘qsa gung bo‘lmoqing erur yaxshi.
Ishlasang ishla yaxshi ishlarni,
Yo‘qsa bekorlig‘ing erur yaxshi.

Abdulla Avloniyning “Xulq” to‘g‘risidagi fikrlari ham ahamiyatlidir: “Inson ikki narsadan murakkabdur. Biri jasad, ikkinchisi nafsdur. Jasad ko‘z ila bor narsalarni ko‘rur. Ammo nafs idrok ila yaxshini yomondan, oqni qoradan ayirur. Jasadning ham, nafsning ham biror surati bordurki, yo yaxshi va yo yomon bo‘ladur.

...Rasuli akram nabiiyi muhtaram sallolohu alayhi vasallam afandimiz:

«Bir tog‘ning o‘rnidan ko‘chib ketganini eshitsangiz, ishoningiz, ammo bir odamning xulqi boshqa bo‘ldi deb eshitsangiz ishonmangiz», – demishlar.

*Xulqi yomon yuz, ko‘zlidin na sud
Yuz, ko‘zli xulqni qilmas kashud.
Xulq mariziga davo istasang,
Marg davosin berilur qistasang.*

*Xulqi yomonning keturar ko'p zarar,
Xulqing o'zi boshingga kaltak urar.
Xulqi fano bo'lsa degil alhazar,
Xor-u zalillikda qolur darbadar.*

“Tama” bobida zamonasida “tama’ noni birla qorin to’yg’uzadurgon kishilarning hisobi yo’q”ligini fosh etadi. Yana bir o’rinda esa mustamlaka Turkistonidagi erksizlik, chorizm tazyiqi, mehnatkashning mashaqqatli tirikchiligi haqida so’z ochadi: «Biz osiyoliklar, xususan, turkistonliklar dumba sotub, chandir chaynaymiz, qaymoq berub sut oshiyimiz, non o’rniga kesak tishlaymiz...”

Shoir har bir axloqiy tushunchani talqin qilar ekan, uni bevosita o’z davri masalalari bilan bog’laydi va kitobga zamon nafasini olib kirishga muvaffaq bo’ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: 2008.
2. Begali Qosimov va boshqalar. Milliy uyg’onish davri o’zbek adabiyoti. – Toshkent: Ma’naviyat, 2004.
3. Mirzayev S. O’zbek adiblari. . – Toshkent: Fan, 2002.
4. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. . – Toshkent: 2008.